

ботаніки К.М. Ситника журналісту Олександрі Ракіну // *Набат: Публіцистичний збірник з проблем соціальної екології / Упоряд. О.П. Ракін, Л.П. Забродська*. – К.: Молодь, 1989.

14. Мацуї П. *Могучий Днепр работает на коммунизм (О народнохозяйственном значении водохранилищ Днепровского каскада) // Коммунист Украины*. – 1963. – № 8.

15. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 6293.

16. *Державний архів Дніпропетровської області*. – Ф. Р-3383. – Оп. 5. – Спр. 490.

17. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 13. – Спр. 1382.

18. Князюк В. *Ой Дніпро, Дніпро... // Набат: Публіцистичний збірник з проблем соціальної екології / Упоряд. О.П. Ракін, Л.П. Забродська*. – К.: Молодь, 1989.

19. *Внеочередной XXI съезд Коммунистической партии Советского Союза. 27 января – 5 февраля 1959 года. Стенографический отчёт. Т. 1*. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1959.

20. Лановик Б.Д., Матисякевич З.М., Матейко Р.М. *Економічна історія України і світу / За ред. Б.Д. Лановика*. – К.: Вікар, 1999.

21. Федоренко О.І. *Екологія та енергобезпека України // Екологічний вісник*. – 2003. – № 1-2.

22. *Водохранилища мира / Под ред. Г.В. Воропаева и С.Л. Вендрова*. – М.: Наука, 1979.

23. *Матвеев Е.С. Днепровские гидроузлы*. – М.: Стройиздат, 1980.

24. Петров Г.Н. *Мелководья крупных водохранилищ и перспективы их использования // Водохранилища и их воздействие на окружающую среду: Сб. статей. Вып. 107 / ВНИИ гидротехники им. Б.Е. Веденеева*. – Л.: Энергия, 1976.

О. Дудяк

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ ЗА ДАНИМИ ПОЛЬСЬКОГО ПЕРЕПИСУ 1931 Р.

Українці є корінними мешканцями Галичини, які у міжвоєнний період становили близько двох третіх усього населення регіону. Політичні, соціально-економічні та культурні процеси в українській спільноті цього краю, зокрема і питання її соціальної структури, неодноразово ставали предметом дослідження українських та польських науковців [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7]. Попри те, особливості соціальної структури українського населення досліджуваного регіону у вказаний період недостатньо висвітлені у вітчизняній історіографії і потребують подальшого дослідження. Тому у пропонованій розвідці проаналізовано соціальну структуру українського населення Галичини на підставі даних польського перепису 1931 р.

Об'єктом дослідження виступають соціально-економічні процеси в Галичині в 30-х рр. XX ст. Предметом є соціальна структура українського населення Галицького регіону в зазначений період.

Територіальні рамки роботи охоплюють галицькі землі, які після розпаду Австро-Угорської імперії та поразки Західноукраїнської Народної Республіки

в українсько-польській війні 1918 – 1919 рр. були включені до складу відновленої Польської держави і в адміністративно-територіальному відношенні поділялися на три воєводства – Львівське, Станіславське і Тернопільське. При цьому у Львівське воєводство з політичною метою окрім традиційних східногалицьких повітів було включено дев'ять повітів з переважно польським населенням [8].

Польський перепис населення 1931 р. вважається більшістю дослідників доволі повним статистичним джерелом, яке подає детальну інформацію про різні сфери соціально-економічного життя суспільства міжвоєнної Польської держави. При цьому варто мати на увазі, що цей перепис не фіксував національності зайнятого населення. Дослідники соціальної структури етнічних спільнот II Речі Посполитої змушені користуватися таблицями, де подано комбінацію фаху, соціального статусу та віросповідання облікованих осіб. У цьому випадку етнічною ознакою особи виступає її конфесійна приналежність. В умовах Західної України міжвоєнного періоду, де віросповідання особи було тісно пов'язане з національною свідомістю, дані цих таблиць відображають близький до реальності стан речей (поляк – римо-католик; українець – греко-католик або православний; євреї – іудей і т.д.).

Відповідно до відомостей перепису 1931 р. на території Львівського (включно з м. Львовом), Станіславського та Тернопільського воєводств мешкало 6 208 100 осіб, з яких українці становили 3 256 329 осіб (52,4% всього населення).

Відтворюючи соціальну структуру українського населення галицьких земель у 1930-х рр., необхідно звернути увагу на те, що перепис 1931 р. зафіксував чотири критерії, за якими можна виділити в етноконфесійних спільнотах II Речі Посполитої окремі соціальні групи: відношення до засобів виробництва, характер праці (розумова, фізична), використання найманої робочої сили власниками засобів виробництва, поділ землевласників відповідно до величини їхніх земельних володінь. Організатори цього перепису виділили чотири великі соціальні категорії: власники засобів виробництва, розумові працівники (інтелігенція), робітники та особи з невстановленим суспільним становищем. Співвідношення між цими соціальними категоріями в українській спільноті Галичини відображено у таблиці 1. Аналіз її даних показує, що абсолютну більшість серед українського населення досліджуваного краю становили власники засобів виробництва, у той час як питома вага найманих працівників не складала і п'ятої частини. Така значна питома вага власників серед українського самодіяльного населення пояснюється пануванням на західноукраїнських землях у досліджуваний період дрібнотоварного виробництва. Адже більшість цих власників, за термінологією польських статистиків – „самостійних”, становили малоземельні селяни, ремісники, дрібні купці. На такий високий відсоток власників серед українського населення вплинули і політичні фактори. На думку українського дослідника С. Макарчука, вже у XVII ст. під впливом

польського політичного панування була деформована соціальна структура українського етносу, його вищі верстви злилися з панівним польським елементом, внаслідок чого створилися передумови для співпадіння в наступних століттях соціальних протиріч із національними [1, 136]. Думку вченого певним чином підтверджує більш органічний розвиток соціальної структури польського населення, яке декілька століть політично домінувало в регіоні. Так, питома вага власників засобів виробництва серед поляків Галичини становила за переписом 1931 р. близько 65%, а найманих працівників – більше третини [13, 284]. Серед польських власників засобів виробництва у сільському господарстві була наявна не чисельна, зате заможна і політично активна верства поміщиків – 2 660 осіб з сім'ями (0,1% всього польського населення регіону), а серед найманих працівників доволі чисельна – 119308 осіб (5,2% всього польського населення) – верства інтелігенції, яка відігравала провідну роль у політичному, громадському та культурному житті регіону [14, 167].

Таблиця 1. Соціальна структура українців Галичини у 1930-х рр. в категоріях перепису 1931 р.

Соціальні категорії	Перепис 1931 р.	
	загальна кількість	%
Власники	2 642 785	81,2
Розумові працівники	33 310	1,0
Робітництво	532 338	16,3
Особи з невизначеним юридичним статусом	47 899	1,5
Разом	3 256 329	100

Джерело: [13, с. 296-299; 11, с. 412-418; 12, с. 269-273].
 Аналіз даних таблиці 2 показує, що співвідношення між головними соціальними категоріями перепису 1931 р. серед українського населення трьох воєводств майже співпадає, і розподіл цих груп по окремих воєводствах рівномірний. У всіх частинах краю власники засобів виробництва становлять понад 80%, натомість питома вага найманих працівників, особливо інтелігентних професій, доволі низька.

Абсолютна більшість власників засобів виробництва була зайнята у сільському господарстві – 2 558 990 осіб (96,8%), і лише 83 795 осіб (3,2%) – в інших галузях.

Таблиця 2. Соціальна структура українців Львівського (з м. Львовом), Станіславського та Тернопільського воєводств у 1930-х рр. в категоріях перепису 1931 р.

Соціальні категорії	Воєводства					
	Львівське		Станіславське		Тернопільське	
	загальна кількість	%	загальна кількість	%	загальна кількість	%
Власники	1 059 614	81,2	869 589	80,6	713 582	81,8
Розумові працівники	16 023	1,2	8 905	0,8	8 382	1,0
Робітництво	206 077	15,8	185 646	17,2	140 615	16,1
Особи з невідомим суспільним статусом	23 625	1,8	14 879	1,4	9 392	1,1
<i>Разом</i>	<i>1 305 339</i>	<i>100</i>	<i>1 079 019</i>	<i>100</i>	<i>871 971</i>	<i>100</i>

Примітка. Підраховано за: 9, с. 96-97; 10, с. 296-299; 11, с. 412-418; 12, с. 269-273.

У міжвоєнній польській статистиці було прийнято критерій, який розмежовував землевласників на селян та поміщиків. Таким критерієм була величина землеволодіння. Власники земельних наділів до 50 га вважалися селянами, більше 50 га – поміщиками [15, 7]. Безумовно, такий підхід не враховує всієї багатоманітності тогочасних суспільних реалій. Зокрема, скуплення земель заможними селянами, маєтки яких перевищували 50 га, або занепад шляхетських родів, які через нераціональне ведення господарства та значну заборгованість розпродували свої володіння. Вищезгадані випадки у західноукраїнських землях не набули масовості. Парцеляція поміщицьких земель відбувалася повільно, а більшість селянських господарств володіли земельними наділами від 2 до 20 га [16, 171].

Відповідно до вищезгаданого критерію землевласників українців з господарствами площею понад 50 га нараховувалося в трьох воєводствах 506 осіб разом з сім'ями, решту – 2 558 484 особи становили селяни.

83 795 українців-власників були зайняті в інших галузях господарства, не пов'язаних з землеробством. Більшість з них становило дрібноміщанство і незначну частину складала середня та дрібна буржуазія та вільнопрактикуючі лікарі, адвокати.

Дрібноміщани – це дрібні товаровиробники, які ведуть своє господарство за допомогою власних засобів виробництва, і джерелом їхнього доходу є, головним чином, власна праця [17, 153]. Буржуа – це власники засобів виробництва, які використовують найману працю і присвоюють додаткову вартість [18, 36].

Перепис 1931 р. містить лише один критерій – застосування найманої робочої сили, який можна вжити для кількісного розмежування дрібноміщанства і буржуазії. Оскільки цей критерій є надто загальним і не враховує багатьох особливостей тогочасних суспільних відносин і в процесі опрацювання статистичних матеріалів ми пішли на певні уточнення меж обох соціальних категорій. Отже, до дрібноміщанства ми зарахували всіх власників

засобів виробництва поза сільським господарством, які не використовували найманої робочої сили, а також самостійних з рубрики „промисловість і ремесло”, які були зайняті у „промислових закладах VIII та невідомої категорії”. Ці підприємства відповідали „дрібній промисловості та ремеслу” [19, 15]. До буржуазії ми віднесли власників підприємств 1-7 категорій у промисловості та самостійних, котрі використували найману працю в інших галузях. Відсутність фіксації у матеріалах перепису 1931 р. рангування підприємницьких закладів у торгівлі та комунікації на окремі категорії не дозволило нам провести детальніше розмежування дрібноміщанства і буржуазії у цих галузях. Тому чисельність буржуазії буде дещо завищена за рахунок дрібноміщан, які у незначній кількості послуговувалися найманою працею.

Отже, за нашими підрахунками, до дрібноміщанства належали 81104 особи, а до дрібної та середньої буржуазії – 1 330 українців – власників засобів виробництва поза сільським господарством.

Важливу частину української спільноти Галичини становили наймані працівники, які склалися з двох соціальних груп: розумових працівників, яких ми з певними застереженнями можемо ототожити з інтелігенцією, та робітників.

Міжвоєнні польські статистики для означення осіб розумової діяльності вживали термін – „розумові працівники”. Ця статистична категорія не завжди відповідала сучасному соціологічному розумінню інтелігенції як соціальної верстви людей, професійно зайнятих кваліфікованою розумовою працею, котрі мають необхідну для цього освіту [18, 36]. Дослідник польської інтелектуальної еліти Я. Жарновський наводить такі факти: на початку 1920-х рр. близько 40% вчителів початкових шкіл та близько 50% держслужбовців II Речі Посполитої не мали навіть закінченої середньої освіти [20, 153]. За формальними статистичними критеріями вони належали до категорії розумових працівників, хоча за освітнім цензом – ніби не відповідали тому змістові, який вкладається у дефініцію інтелігенції. Проте, враховуючи специфіку джерел, ми ототожнюватимемо статистичну групу „розумових працівників” з інтелігенцією.

За формальними ознаками у переписі 1931 р. до власників засобів виробництва було включено специфічну групу розумових працівників – представників вільних професій. До цієї категорії належали працівники інтелектуальних фахів, котрі вели власну справу і отримували прибуток із своєї праці, а не з капіталу [20, 125]. Представниками вільних професій були адвокати, лікарі, котрі мали власну практику, приватні вчителі і т.д. Враховуючи характер праці та рівень освіти, дану соціально-професійну групу самостійних доцільно у наших підрахунках включати до категорії осіб розумової діяльності. Таким чином, поняття інтелігенція в даній роботі охоплює дві статистичні категорії: розумових працівників та представників вільних професій. Отже, згідно з нашими підрахунками за матеріалами перепису 1931 р., українська інтелігенція нараховувала 34 671 особу у трьох галицьких воєводствах.

У міжвоєнній Польщі під терміном „робітник” розуміли найманого трудівника з освітою нижче середньої, зайнятого фізичною працею на фабриці, заводі або в інших закладах [21, 61]. Він був безпосереднім виробником матеріальних благ та надавачем послуг. За даними польського перепису 1931 р. у Львівському (з м. Львовом), Станіславському та Тернопільському

воєводствах мешкало 532 338 українських робітників. Говорячи про українське робітництво Галичини, треба мати на увазі, що в його структурі більшість становили малокваліфіковані сільськогосподарські працівники, які нараховували 328 830 осіб (61,8%), а в промисловості та інших галузях – 203 508 осіб (38,2%). У структурі українського робітництва цього краю сільськогосподарські робітники домінували у всіх воєводствах, за винятком м. Львова, де абсолютну більшість становили працівники, зайняті в промисловості та інших не сільськогосподарських галузях економіки.

Внаслідок неточності заповнення переписних анкет для певної частини мешканців Польської держави не вдалося чітко встановити їхній суспільний статус. Тому виникла рубрика „особи з невідомим суспільним статусом”. Серед українців кількість таких осіб у 1931 р., досягала 47 896, що не перевищувало 1,5% від усього українського населення досліджуваного регіону. Хоча це певним чином впливало на повноту відтворення соціальної структури українського населення Галичини у 1930-х рр., проте не могло кардинально змінити співвідношення між основними соціальними групами.

Отже, соціальна структура українського населення Галичини у першій половині 1930-х рр., попри певні модернізаційні процеси, зберігала багато елементів традиційного суспільства з його закоріненістю у сільському господарстві. На це вплинули як загалом аграрний характер економіки краю, так і політичні обмеження для кар’єрного зросту українців, накладені владою міжвоєнної Польської держави. Якщо б відтворити соціальну структуру українців досліджуваного регіону у першій половині 1930-х рр. в традиційних для вітчизняної історіографії соціальних категоріях, то вона набуде такого вигляду: великі землевласники (понад 50 га) – 506 осіб (0,01%); селяни – 2 558 484 особи (78,6%); дрібна та середня буржуазія – 1 330 осіб (0,04%); дрібноміщанство – 81 104 особи (2,5%); інтелігенція – 34 671 особа (1,1%); робітництво – 532 338 осіб (16,3%); особи, суспільне становище яких невідоме – 47 896 осіб (1,5%).

1. Макаруч С. А. *Етносоціальне розвиття і національні відносини на западноукраїнських землях в період імперіалізму*. – Львів: Вища школа, 1983.
2. Макаруч С. *Міжнаціональні антагонізми в суспільстві Західної України в переддень вересня 1939 р. // 1939 рік в історичній долі України та українців. Матеріали міжнародної наукової конференції 23-24 вересня 1999 р.* – Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001.
3. Макаруч С. *Поляки південно-східних воєводств Польщі міжвоєнного часу: соціальні та етнополітичні риси // Polska – Europa – Związek XX wieku / pod red. W. Wierzbicka. Rzeszów, 2005.*
4. Васюта І. К. *Соціально-економічні відносини на селі Західної України до воз’єднання (1918 – 1939)*. – Львів: Вища школа, 1978.
5. Romer E. *Struktura społeczna i kultura materialna Polaków i Rusinów w Galicji Wschodniej*. – Lwów, 1919.
6. Aland A. *Układ stosunków wyznaniowo-zawodowych wśród ludności 3 województw południowo-wschodnich // Sprawy Narodowościowe. – 1939. – № 1-2.*
7. Zarnowski J. *Spółczesność Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1939*. – Warszawa: PWN, 1973.
8. Zamorski J. *Zmiana granic wojewódzkich // Słowo Polskie. – 14 sierpnia 1924.*
9. *Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Lwów. – Warszawa, 1937.*
10. *Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r.*

Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludno[. Stosunki zawodowe. Wojewydztwo Stanislawowskie. – Warszawa, 1938.

11. *Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludnosci z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludnosc. Stosunki zawodowe. Wojewydztwo Lwowskie. – Warszawa, 1938.*

12. *Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludnosci z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludnosc. Stosunki zawodowe. Wojewydztwo Tarnopolskie. – Warszawa, 1938.*

13. Дудяк О. Динаміка соціальної структури польського населення Західної України у міжвоєнний період: на матеріалах польських переписів 1921 і 1931 рр. // Гуржіївські історичні читання. Збірник наукових праць. / Голов. ред. В. А. Смолій та ін. – Черкаси, 2007.

14. Дудяк О. Соціальна структура польського населення Галичини за даними перепису 1931 р. // Галичина: Етнічна історія: Тематичний збірник статей. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені І. Франка, 2008.

15. *Statystyka Polski. Wielka власnosc rolna. – Warszawa, 1925. – Т. 5.*

16. *Mieszczankowski M. Struktura agrarna Polski mi dzywojennej. – Warszawa: PWN, 1960.*

17. *Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. – Київ: Голов. ред. УРЕ, 1986.*

18. *Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках / Ред. – коорди-натор Г. В. Осипов. – Москва: Изд. груп. ИНФРА М – НОРМА, 1998.*

19. *Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludnosci z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludnosc. Stosunki zawo-dowe. Polska (dane skrycone). – Warszawa, 1937.*

20. *Zarnowski J. Struktura społeczna inteligencji w Polsce w latach 1918-1939. – Warszawa: PWN, 1964.*

21. *Drozdowski M. Klasa robotnicza Warszawy 1918-1939. – Warszawa: Książka i wiedza, 1968.*

М. Захарченко

РАДІОФІКАЦІЯ ТА ПОШТАРИЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО РАДЯНСЬКОГО СЕЛА В 20-Х РР. ХХ СТ.

Важливим фактором культурного розвитку українського села є підвищення освітнього рівня сільського населення. Для розвитку духовного та соціокультурного життя українського суспільства в 20-х рр. ХХ ст. принципове значення мала радіофікація та поштаризація, особливо на селі.

На сьогоднішній день слід зазначити, що дана проблема в певних її аспектах привертала до себе увагу дослідників [1 – 2], проте, в цілому це питання залишається маловивченим. Автор статті ставить за мету дослідити радіофікацію та поштаризацію в українському селі у 20-х роках ХХ століття. Об'єкт вивчення – радіофікація та поштаризація в УСРР, предмет – функціонування радіоточок та поштового зв'язку окресленого періоду.

Важливою формою соціально-побутової інфраструктури села був поштовий зв'язок. У 1913 р. в Україні загальна кількість усіх підприємств зв'язку становила 1065. Їх технічна оснащеність була на низькому рівні: поштові відправлення оброблялися вручну, а перевезення навіть від